

TÜRKİYE'NİN DÜZENİ ÜZERİNE

NURETTİN ŞAZI KÖSEMİHAL

1968 yılının sonlarında Doğan Avcıoğlu'nun çok ilginç bir kitabı çıktı : "Türkiye'nin Düzeni"¹. Yapıt uzun, sabırlı bir çalışma ürünü. Yüzlerce kitaba, incelemeye, dergiye, belgeye, gazete yazısına başvurulmuş. 549 sahifa. Hem de küçük punto.

Kitap dört bölüm :

Birinci bölüm : Sanayi İhtilâlini Türkiye Başlatabilirdi
İkinci bölüm : Sömürgeleşmeğe karşı Milliyetçi Tepkiler
Üçüncü bölüm : Devrimciliğin sonu : Batıcılığa Dönüş
Dördüncü bölüm : Kalkınmanın Yolları.

Her bölüm de bir takım alt bölümlere ayrılmakta.

Kitap, Osmanlı İmparatorluğunun başından günümüze kadar uzanan Türkiye tarihinin ekonomi eksenine (mihver), dayanan bir açıklamasıdır. Daha açık söylemek gerekirse her hangi bir toplumu meydana getiren çeşitli olaylar arasından ekonomi olayları bir "neden", diğer olaylar da bunun sonuçları gibi ele alınmıştır. Onun için ilkin kitabın dayandığı bu yöntem, "simpliste" diyebileceğim bu yöntem (metod) üzerinde durulm.

Toplumlara, çeşitli olayların, öğelerin (élément), katmanların (tabaka) sınıfların, değerlerin birbirlerine olan karşılıklı etkilerinden meydana gelen hareketli, dinamik, bir dengesidir diyebiliriz. Toplumlar hareketsiz birer denge sistemi olsalardı değişme ve canlılıktan yoksun kalmış bir takım varlıklar halini alırlardı. Bu öğelerin önem derecesi toplumların tiplerine hattâ aynı tipe bağlı toplumların özel durumlarına göre değişebilir. Başka bir deyimle filân tip toplum için son derece et-

1) Doğan Avcıoğlu : "Türkiye'nin Düzeni (dün, bugün, yarın)", birinci baskı, Aralık 1968, Bilgi Yayınevi. Ankara.

kili olan bir olay, bir başka tipte aynı derecede etkili olmayabilir. Çeşitli cinsten olayların veya öğelerin (élément) karşılıklı etkilerinin bir dengesi olan toplumlari, bu öğelerinden her hangi biriyle, ya da bir kaçıyla açıklamak isteyenler, daima bütünü parçasıyla anlatmak yanlısına düşerler².

“Simpliste” ya da “tek yanlı nedensellik” diyebileceğimiz bu yöntem günümüz sosyolojisinde yerini “karşılıklı bağıllık” yöntemine bırakmıştır. Daha açık söyleyelim: “neden - sonuç” kavramları yerine “değişken (variable) — fonksiyon” kavramları geçmiştir. Örneğin bir toplumun dengesini meydana getiren çeşitli olaylardan: “A” ekonomi olayını, “B” coğrafya çevresini, “D” dinini, “E” hukukunu “F” ahlâkını gösterebilir. “Simpliste” yöntemine dayanan bir araştırmacı, “A” ekonomi olayını “neden”, başka bir deyimle “A” olayını toplumun bütün diğer olaylarını etkileyen üstün bir olay sayarsa, B, C, D, E, F yi bu ekonomi olayının birer sonucu olarak gösterir. Bir başka “simpliste” araştırmacı da diyelim “D” din olayını “neden” saysın, bu sefer diğer A, B, C, E, F olayları bu din olayının birer sonucu olacaklardır. Görülüyor ki böyle bir yöntemine dayanan araştırmacılar önemli gördükleri olaylardan biriyle, toplumun bütün diğer olaylarını anlatmaya eğilirler.

Oysa fonksiyonel karşılıklı bağıllığa, yâni değişken - fonksiyon ilişkisine, dayanan bir araştırmacı bu A, B, C, D, E, F olaylarından sırayla her birini birer birer değişken olarak ele alır, diğer olaylarla olan fonksiyon ilişkisini araştırır. Böylece bir toplumu meydana getiren bu olaylardan yalnız biri neden, ötekiler de bunun sonucu olmaz; tersine bunlardan her biri aynı zamanda hem neden, hem de sonuç olurlar. Kısa toplumu meydana getiren bu olaylardan her birinin diğerlerine olan etki oranı belirtilmiş olur.

İşte kanımızca “Türkiye'nin Düzeni” yazarı bu iki yöntemden ilkinde, “tek yanlı nedensellik” yöntemine bağılı görünmektedir. Zaten ekonomi, hukuk, v.b. gibi insan bilimleriyle uğraşanlar çoğunlukla bu yöntemine eğilimlidirler. Bundan ötürü bir ekonomist olan yazarın konusunu böyle bir yöntemle işlemesi doğaldır.

Toplum kalkınması gibi son derece karmaşık, çok yönlü bir toplumsal olayı böyle tek yönlü nedenselliğe dayanan bir yöntemle anlatmanın ne kadar yetersiz olacağı tasarlanabilir. Böyle bir yöntemine dayandığı

2) Nurettin Şazi Kösemihal “Sosyoloji Tarihi”, birinci baskı 1956. ikinci baskı Temmuz 1968, Giriş (sahife 30 - 31), Remzi Kitapevi, İstanbul.

İçin de Avcioğlu'nun nasıl sık sık tek yanlı açıklamalara sürüklendiğini sırası düştükçe belirteceğiz. Yalnız, Avcioğlu'nun kitabının çözümlemesine girişmeden önce, araştırmasında yöntem bakımından gördüğümüz bu yetersizliği belirtip de, şimdiye kadar yurdumuzda bu yolda yazılmış kitaplara olan üstün yanlarını bildirmesek haksızlık etmiş oluruz.

a) İlk bugüne kadar Selçuklular, Osmanlı Devleti ve İmparatorluğu, Cumhuriyet Türkiye'si tarihi üzerine kitap yazanların, inceleme yapanların bir ikisi dışında hemen hemen hiç biri tarih belgeleri, tarih olguları ya da toplumsal olaylar arasındaki ilişkileri araştırarak bunları birbirine bağlayan bir evrim zinciri kurmak çabasına girişmemiştir. Çoğu kuru, ölü belgeleri sıralamakla yetinmiştir. Oysa, Avcioğlu kitabında sadece kaynakları, belgeleri yanyana, parça parça sıralamayı amaç edinmemiştir, tersine zihninde tasarladığı tezi, varsayımı, ya da bireşimi (sentez) güçlendirmek için bunları birer araç olarak kullanmıştır.

b) Avcioğlu'nun araştırmasındaki ikinci özellik, Selçuklular, Osmanlı ve Cumhuriyet tarihinin 900 yıllık bir döneminin, ekonomi görüşüyle açıklanmasına girişilen bir ilk deneme olmasıdır. Gerçi Cumhuriyet döneminde bu yolda yazılmış bir kaç bireşimli (sentezik) yapıt yok değildir. Ama bunların hiç biri ne kaynak zenginliği, ne bireşim, ne de Selçuklulardan günümüze kadar olan geniş bir zamanı kapsamaları bakımından Avcioğlu'nun kitabıyla boy ölçüşebilir.

c) Avcioğlu'nun kitabının üçüncü özelliği, tarihin yorumlanmasında ekonomi olaylarının önemi üzerindedir. Bilindiği gibi yurdumuzda bundan otuz kırk yıl önce ekonomi olaylarının toplumlar üzerine olan etkisinin önemi üzerinde meslekten olan bir kaç ekonomist, ileri görüşlü bir kaç meraklı dışında hemen hemen hiç bir aydınımız durmuş değildir. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesinin bile ancak 1936 yılının sonlarında kurulduğunu hatırlatalım. Gerçekten ekonomi sorunlarının aydınlarımız arasında ilk plâna geçişi ve yaygın bir hal almağa başlaması onbeş yirmi yıllık bir işti. Bu gecikmenin nedenini de öyle sanıyorum ki herşeyden önce tüccar değil de, asker bir millet olmamızda aramalıyız. Yüzyıllardan beri ruhlarımızı, gönüllerimizi saran geleneksel savaşçılık, kahramanlık ahlâkından aydınlarımız bugün bile tam anlamıyla sıyrılmış değildir. Hele geniş halk yığınlarımızın gönüllerinde bu geleneksel ahlâk bugün bile değerinden hiç birşey kaybetmemiş olarak bütün gücüyle yaşamaktadır. Yüzyıllardan beri milletce bir türlü benimseyemediğimiz ekonomi ve ticaret ahlâkının, özellikle Avcioğlu'nun "Türkiye'nin Düzeni" türünden kitaplarla aydınlarımızın gönüllerine sindi-

rilmesinde ne kadar yararlı olacağı kestirilebilir. Milletce ekonomi ve ticaret görüşünü ihmâl etmenin düşünce hayatımızda ve ahlâkımızda doğurduğu boşluğu, ancak bu türden kitapların çoğalmasıyla doldurabiliriz.

Kıyası “Türkiye’nin Düzeni” nin işlenmesinde başvurulan “tek yönlü nedensellik” yöntemi, yukarıda işaret ettiğimiz gibi toplum kalkınması gibi son derecede karmaşık (complexe) olayların anlatımında yetersiz de olsa, bu gibi kitapların ileride “karşılıklı bağlılık” yâni “değişken fonksiyon” ilişkisi yöntemine dayanan bilginlerin yapacakları geniş görüşlü araştırmalara çok sağlam, çok yararlı birer kaynak olacaklarına şüphe yoktur.

*
**

Avcıoğlu’nun “Türkiye’nin Düzeni” adlı yapıtında dayandığı yöntemin eleştirmeli bir çözümlemesini (analiz) yaptıktan sonra şimdi her bir bölümün özetini arkasından da gereklikçe kendi düşünce ve eleştirilerimizi bildirmeye çalışalım.

Kitabın “Birinci bölümü” nü şöyle özetleyebiliriz. Milletimizin atalarımızın, geleneklerimizin değer yargılarını, örf ve âdetlerini yansıtan düzen, Osmanlı İmparatorluğunun ne 20., 19. ne de hattâ 17. yüzyıllardaki düzenidir. Atalarımızın Anadolu’da kurduğu düzen 11. 12. 13. yüzyıllarda Selçuklularla başlar. Osmanlı devletinin 14. 15. yüzyıllarında gelişir. İmparatorluğun 16. yüzyılında da en parlak dönemine ulaşır. 17. 18. yüzyıllarda bu düzen bozulmaya, 19. yüzyılda da özellikle Tanzimattan sonra büsbütün yozlaşarak geleneklerimizle hiç ilgisi olmayan bir sömürge düzenine çevrilir.

11. - 16. yüzyıllarının Selçuk ve Osmanlı Anadolusunda zanaatın tarımdan, doğu ile batı arasındaki büyük ticaret yolunda kurulan “Derbent” denen ticaret örgütüyle, ticaretin zanaattan ayrılması, daha o çağlarda Selçukluların ve Osmanlıların ekonomi bakımından, Orta çağ düzeninden modern çağa geçişte önemli rol oynayan iki evrimi gerçekleştirmekte epiyi yol aldıklarını gösterir.

Böylece, Avcıoğlu, ne Türkiye’nin geri kalışına göçebe çobanlığa bağlayan Toynbee’nin teorisine, ne müslümanlığın ileri gidişine engel olduğunu ileri süren bazı batı yazarlarının düşüncelerine, ne “Osmanlı İmparatorluğu bir çeşit feodalitedir” diyen Behice Boran’ın görüşüne, ne “Asya tipi üretim tarzına bağlıdır” diyen Sencer Divitçioğlu’nun düşüncelerine katılır. Bu görüşlerin hepsinin tartışmalı olduğunu söyleyerek, bunların yerine gerçeğe daha uygun düşeceği kanısında olduğu

“prekapitalist” kavramını ileri sürer. Kendisine göre İmparatorluk prekapitalist düzene ulaşmış, sanayileşmeğe hazır ileri bir ülkedir.

Ama gelgelelim 15. yüzyılın sonlarında, 16. yüzyılın başlarında büyük deniz yollarının ve kıtaların bulunması, sömürge talanının başlaması, batıda kapital birikimini hızlandırırken, prekapitalist düzen çözülerek yerini ticaret kapitalizmine bırakırken, ticaret kapitalizmi de kısa zamanda endüstri kapitalizmine çevrilirken, sağlam ekonomi temeline dayanan batı orduları güçlenirken; Osmanlı İmparatorluğunda, bu gelişmelerin tersine olarak tam bir çözülme hareketi göze çarpar. Gerçekten 16. yüzyılda büyük deniz yollarının bulunması, işlemeye çalışması, İmparatorluğun doğu batı büyük ticaret yolunu sarsar, ekonomi ve ticaret hayatındaki bu sarsıntı ordularımızı etkiler, fetihler güçleşir. 17. 18. yüzyıllarda batı kapitalizmi İmparatorlukta etkisini gittikçe artırır. Nihayet 19. yüzyılda 1838 Ticaret Antlaşması, arkasından da 1839 Tanzimat Fermanıyla İmparatorluk batı emperyalizminin tam bir sömürgesi olma yolunu tutar. Bundan ötürü Avcıoğlu'na göre; Tanzimat sanıldığı gibi bir batılılaşma değil, bir sömürgeleşme oluşumudur.

Peki daha 16. yüzyılda prekapitalist düzene ulaşmış, ileri bir ülke durumunda olan İmparatorluk neden bunca zamandır bir türlü gelişmedi de, örneğin bizden çok sonra ancak 1868 de batılılaşmaya girişen Japonya hızla kalkındı, günümüzün en ileri endüstri toplumlarından biri oluverdi? Avcıoğlu'nun kendi kendine sorduğu bu soruya verdiği cevap kısa ve kesindir. Gerçekten kendisine göre: İmparatorluğun kalkınmamasının biricik engeli, ilkin batı kapitalizmi, sonra da emperyalizmdir. Nitekim, Japonya hızla kalkınmıştır. Çünkü böyle bir engelle karşılaşmamıştır.

Hemen belirtelim: İmparatorluğun gelişmemesi, kalkınmaması gibi son derecede karmaşık bir toplumsal olayı böyle bir tek nedenle anlatmak olanaklı değildir. Öyle sanıyoruz ki, Avcıoğlu'nun böyle tek yanlı açıklamalara eğilmesi, biraz önce belirttiğimiz gibi kendisinin “Simpliste”, ya da “tek yanlı nedenselliğe” bağlı bulunmasının bir sonucudur.

Kuşku yok, İmparatorluğun kalkınmamasında, geri kalmasında batı kapitalizminin, emperyalizminin büyük etkisi, büyük payı vardır, ama bu dış engel yanında İmparatorluğun iç yapısından, mayasından, hamurundan gelenler yok mudur? Örneğin göçebelikten gelmemizin, tüccar değil de daha çok asker bir ulus oluşumuzun, “Asya Tipi Üretim Tarzına” bağlı bulunuşumuzun, İslâm uygarlığına girmemizin, Osmanlıların millî burjuva sınıfının doğmasını engellemesinin, Padişahların, sadrazamların,

vezirlerin bir kelimeyle devleti yönetenlerin uzak görürlükten yoksun olmalarının ve bunlar gibi daha bir çoklarının geri kalmamıza hiç bir etkileri olmamış mıdır? Olmuştur elbette, ama bu sayılan etmenlerden her biri hakkında ileri sürülen düşünceler henüz teori, varsayım düzeyini aşmış olmaktan çok uzaktır. Bundan ötürü bu etmenlerden her birinin İmparatorluğun gelişmesine engel olan paylarının ne oranda olduklarını belirleyen bilimsel araştırmaların sonuçları alınmadıkça kesin yargılara varmaktan sakınmak gerekir.

Oysa, Sayın Avcıoğlu kitabında bu konular üzerine kurulan teorileri, varsayımları şöyle bir kaç satırla geçiştirip arkasından hemen kesin yargılara varmaktan, bir çırpıda kesip atmaktan çekinmemektedir. Örneğin, alalım "Göçebe Türk" teorisini. Avcıoğlu, kitabında bu çok önemli varsayım, teoriye şöyle bir değinmiş ve "...milletlerarası ticaret yolları üzerinde gelişen Osmanlı Devleti, Selçuk Devleti — Batı tarihçilerinin "Göçebe Türk" iddialarının tam tersine — daha başından itibaren büyük şehirlere dayanmıştır"³ dedikten sonra, İmparatorlukta bir çok büyük ticaret kentlerinin kurulduğunu, bunlar arasında özellikle İstanbul'un 17. yüzyılda dünyanın en büyük kentlerinden biri olduğunu, diğer bir çok Türk kentlerinde de çok yoğun bir ticaret hayatının bulunduğunu, bir tüccar sınıfın aracılığıyla şehir - köy ilişkilerinin gelişmiş olduğunu belirterek "göçebe - Türk" teorisinin bir efsane olduğu sonucuna varıvermiştir. Aynı konuya Toynbee'den aldığı bir kaç satırla yeniden dokunan Avcıoğlu, gene hemen kesin bir yargıya varmakta: "XV. ve XVI. yüzyıl Türkiyesinin göçebelikle hiç bir ilgisi kalmadığına göre bu tez üzerinde daha fazla durmaya lüzum yoktur"⁴ deyip bu çok önemli ve tartışmaya çok elverişli konuyu bir çırpıda kesip atmaktadır.

Oysa "Göçebe - Türk" varsayımı öyle bir çırpıda efsanedir deyip atılacak türden bir sav (iddia) değildir. Anadolu'ya göç eden Türklerin ana yurdu olan Orta Asya yüksek yaylalarındaki otlak steplerin doğduğu toplum tipini, Le Play'nin 19. yüzyılın ortalarında kurmuş olduğu "Science Sociale" okulu yandaşları yüzyıla yakın bir zamandanberi incelemektedirler. Bu okul toplumsal olayların incelenmesinde Coğrafya olaylarına büyük bir yer verir.

"Science Sociale" okulunda ilk kez toplum sınıflamasına girişen Edmond Demolins (1825 - 1907) dünya toplumlarını kamucu (communautaire) ve bireyci (particulariste) diye iki tipe ayırır. Demolins'e göre, bu

3) Doğan Avcıoğlu: "Türkiye'nin Düzeni", sayfa 13, 14.

4) Aynı yapıt, sahife 25, 26.

tipleri doğuran başlıca neden Coğrafyadır. Kendiliğinden biten, ottan başka bir şey vermeyen tarıma elverişli olmayan, bundan ötürü de ancak göçebe çobanları barındıran topraklar kamucu tipten toplumlar doğurur. Bu sınıflamaya göre Selçuklu ve Osmanlı Türklerinin ana yurdu olan Orta Asya yaylalarında geçimini ancak göçebe çobanlıkla sağlayan kamucu tipte bir toplum gelişebilir. Orta Asya stepleri: üzerinde yaşayan toplumların yalnız meslek tipine (göçebe çobanlık) aile tipine (ataerkil) değil, mülkiyet türünden (aile mülkiyeti) tutun da, eğitime, ahlâkına, töre ve âdetlerine, düşüncesine kadar herşeyine biçim verir. Ataerkil (patriarcale) tipte olan bu ailelerde bireyi hayatı boyunca aile topluluğu besler, büyütür, korur; buna karşılık da birey kendi için değil, aile topluluğu için çalışır. Kıssası birey kişisel girişkenliğe değil, aile topluluğuna dayanır. Böyle bir aile topluluğunun tutunması için de bireylerinin kişilikten yoksun bir eğitimle yetişmeleri gerekir. Birey, kişiliğini aile kamusu içinde erittiği, girişkenlikten yoksun olduğu, aile kamusunun ve onun temsilcisi olan atanın emirlerine körü körüne uyduğu, boyun eğdiği oranda, aile topluluğundaki değeri artar. Daha açık söyleyelim; insan toprağı işlemedikçe, kendiliğinden yetişen ürünü toplamakla yetindikçe; doğal çevre toplumsal çevreyi egemenliği altına alır, toplumun bütün kurumları değerleri donmuş katılmış bir biçim alır. İlerletici düşünüş değil de, durdurucu, statükocu, gelenekçi düşünüş sarar ruhları. İşte çoban toplumların donup kalmalarının, tarihten önceki durumlarının bugün bile kıl kadar değişikliğe uğramamalarının nedeni budur⁵.

Bilindiği gibi "Science Sociale" okulunu bundan 60-70 yıl kadar önce yurdumuza tanıtan ve yayanların başında Prens Sabahattin ile Mehmet Ali Şevki gelir⁶. Bu okulun yöntemini yurdumuzun çeşitli konularına uygulayan M. A. Şevki'nin özellikle "Osmanlı Tarihinin Sosyal Bilimle Açıklanması" adlı çok dikkate değer incelemesinin, konumuzla ilgili olduğu için, burada kısa bir özetini verelim.

M. A. Şevki'ye göre: Türklerin ana yurdu olan Orta Asya steplerinde, otlaklarında nüfus sıklaşıp da kıtlık baş gösterince doğuya, batıya güneye, doğru göçler başlar. Bunlar arasında doğuya göç edenlerden bir

5) Mehmet Ali Şevki: "Osmanlı Tarihinin Sosyal Bilimle Açıklanması", Önsöz: Yazan N. Ş. Kösemihal, sahife 12-14, 1968, (Elif Yayınları Sosyologlar Dizisi, yöneten, N. Ş. Kösemihal, No. 2).

6) N. Ş. Kösemihal: "Memleketimizde Tecrübî Sosyolojinin doğuşu ve gelişimi", Sosyoloji Dergisi, sayı 6, İstanbul 1950. Ayrıca Prens Sabahattin: "Türkiye Nasıl Kurtarılabilir", Önsöz: Yazan N. Ş. Kösemihal 1965, İstanbul (Elif Yayınları Sosyologlar Dizisi No. 1).

kısmı İnan yoluyla Anadolu'ya gelenlerdir. Buralara gelen Türk göçebe çobanlar tarıma elverişli yerlerin meydana getirdiği tarımcı toplumlarla çarpışmışlar; çobanların bu saldırılarına, yağmalarına dayanamayan yerli tarımcılar, sonunda çobanları vergi karşılığı kendilerini korumaya razı etmişlerdir. Böylece göçebe çobanlar tarımla uğraşan bu topluluklar üzerine konarak devletler kurmuşlardır. İşte Türk devletlerinin mekanizması budur. Gazneliler, Selçuklular, Osmanlılar hep bu yolla devlet kurmuşlardır.

Orta Asya'dan Anadolu'ya akan Türkler tarımla uğraşan toplumların savunma ve direnme güçlerini yok ettikten sonra zaten sadece göç için birleşmiş, bağımsız yaşamağa alışmış aşiretlerden her biri savaşta tekrar birleşmek üzere korunmasını üzerine aldıkları tarım bölgelerine dağıldılar. İşte tımar örgütünün temeli budur. Yerli tarımcıların üzerine kılıcının hakkıyla konan aşiret başbuğu bir "tımarlı sipahi" olur, meydana gelen çiftçi çoban karışımı örgüt de bu tımarlı sipahinin adıyla anılır. Selçuklu Devleti, Osmanlı Devleti gibi...

Şimdi de biraz Osmanlı Sipahi örgütünün üzerine konduğu yerli çiftçilerin iş örgütüne, ekonomi düzenine bir göz atalım. Anadolu ve Balkanlar Osmanlı örgütüne girmeden önce, bu topraklarda düzen ve güven yoktu. Büyük küçük zümreler arasında çatışma hiç eksik olmazdı. Bütün bu çatışmalar da üretim düzenindeki aksaklıklardan geliyordu. Bir takım toprak derebeyleri geniş halk yığınlarını insafsızca sömürüyordu. Osmanlı sipahi örgütü gelirini, geçimini böyle bozuk düzen giden bir tarım örgütünden aldığı vergilere bağlamıştı. Böyle bir durumda herşeyden önce Sipahi örgütünü besleyen bu tarım örgütünün köklü bir değişiklikle düzeltilmesi, halkı güvenle toprağa bağlama çarelerinin araştırılması gerekirdi.

Oysa Osmanlı fatihlerinin asıl meslekleri tarımla ilgisi olmayan göçebe çobanlık olduğundan üzerine kondukları bu tarımcı toplumların iş hayatlarına, üretim örgütlerinin düzenlenmesine, üretim tekniklerinin gelişmesine hiç bir yardımları dokunmamıştır. Kısası, Türk fatihleri toprak sahibi oluyor, ama tarım üreticisi olamıyordu. Zaten Türk fatihleri için toprağı işlemek, toprakla uğraşmak aşağılık bir iştir, rençberliktir. Bunlar için en büyük övünç: savaşıklık, iyi ata binmek, iyi silâh kullanmaktır. Bundan ötürü de bozuk düzen giden bir ekonomi temeline, bir tarım düzenine dayanan sipahi örgütünün uzun zaman tutunması olanaklı değildi. Böylece İmparatorluğun temel örgütü olan sipahi örgütü yozlaşınca, İmparatorluğun çözülmesine ve yıkılmasına yol açmıştır.

“Göçebe - Türk” konusu üzerine verilen bu kısa açıklama bile bu “Göçebe - Türk” teorisinin, hiç olmazsa öyle bir çırpıda efsanedir deyip atılacak türden bir sorun olmadığını ortaya koymaktadır sanırım. Bir ekonomist olan Doğan Avcıoğlu'nun uzmanlığı dışında olan bu konular üzerinde uzun boylu durmamış olmasını doğal karşılarız, ama yabancı olduğu bu konularda bir az daha ihtiyatlı, bir az daha kuşkucu (şüpheli) olması, kesin yargılara varmaktan sakınması gerekmez miydi?

Denebilir ki, Türkler daha II. yüzyılda toprağa yerleşmeye başlamamışlar mıdır, daha o zamanlar çobanlıkla ilgilerini kesmemişler midir? Doğru. Ama unutmamak gerekir ki Türklerin Anadolu'ya yerleşmeleri sekiz dokuz yüzyıl sürmüştür. Bugün bile pek az olmakla beraber Anadolu'nun bir çok bölgelerinde bu göçebe çobanların kalıntılarına hâlâ rastlanmaktadır. Bugün göçebelikten kurtulduğumuzu kabul etsek bile, ulusca göçebe ahlâkından tam anlamıyla sıyrılabildiğimizi söyleyebilir miyiz?

Onun için tarıma, toprağa yerleşmeye, toprak düzenine dayanan Osmanlı Devleti, Orta Asya geleneklerimizden, göçebe çobanlığımızın törelerinden, âdetlerinden özellikle ahlâkından ne türden dirençlerle karşılaşmıştır, bunlar arasında direnç gösterip de İmparatorluk yapısında tutunanlardan hangileri kalkınmayı engellemiştir, bunların türü, derecesi nedir? Asya Tipi Üretim Tarzından (A. T. Ü. T.) gelen gelenekler, İmparatorluğun gelişmemesine ne dereceye kadar etkili olmuştur? Gene Orta Asya uygarlığından yakın doğu İslâm uygarlığına geçerken, Orta Asya gelenek, töre, âdet ve ahlâkının, İslâm uygarlığının töre, âdet ve ahlâkiyle çatışmasından meydana gelen Türk İslâmlığı⁷ diyebileceğimiz birleşimin (sentez), İmparatorluğun kalkınamamasına etkisi olmuş mudur? olmuşsa bunların neler olduklarını birer birer belirtmek gerekmez mi? İşte bir sürü soru ki : hiç biri bugüne kadar derinliğine incelenmiş değildir.

Bundan ötürü daha önce de belirttiğimiz gibi, Sayın Avcıoğlu, bu konular üzerinde kesin bir takım yargılara varmakta biraz acele etmiş görünüyor. Bu sorunların her biri üzerinde araştırmacıların elde edecekleri sonuçları bekleyerek şimdilik bu konular hakkında kesin yargılara varmaktan sakınmak, kuşkulu ve ihtiyatlı davranmak en akla uygun yoldur sanırım.

*
**

7) Nurettin Şazı Kösemihal : “Batı Uygarlığı ve Biz”, sahife 38-39, Ak Kitapevi.

Acaba, Osmanlıların, Millî burjuva sınıfının doğmasını engellemesinin, İmparatorlukta bir Türk burjuva sınıfının gelişmesine meydan verilmemesinin, geri kalmamıza, kalkınmamamıza hiç bir etkisi yok mudur? Kalkınmamızın çeşitli engelleri arasında elbette Türk burjuva sınıfının yokluğunun da payı vardır. Bilindiği gibi, yurdumuzda Ahmet Hamdi Başar, bu tezin en inançlı ve en orijinal savunucularından biridir. Ahmet Başar, Doğan Avcıoğlu'nun söz konusu edilen kitabı için yazdığı bir eleştiride bakınız ne diyor : "Sanayi ihtilâlinin başarılamamasının belki yüz sebebi vardır; fakat barut hikâyesinde olduğu gibi, bir tekini ortaya atmak geri kalan doksan dokuzunu söylemek külfetinden insanı kurtarır. Millî burjuva sınıfımız yoktu. Devletin idaresi bu sınıfın eline geçmemişti. Avrupa medeniyeti burjuva sınıfının yarattığı bir şeydir. Yani iktidar bu sınıfın eline geçmiştir. Osmanlı devletinin kurulmasından ya da Türke karşı düşmanca harekete girişmesinden önce, Anadolu'da esnaf ve ulema iktidara beylerle beraber ortakdılar. Demek, altıyüz sene evvel biz, batının son iki asırda ulaştığı siyasî iktidar düzenini yaşamaktaydık. Osmanlı, hem beylere ve hem de esnafla ulemaya karşı âmansız mücadele açtı, ve başarıya ulaşarak, kapıkulu sınıfının bulunduğu bir Devlet rejimi kurdu. Türkten başkalarının iktidara geçme tehlikesi olmadığından, müslümanı hıristiyanı Türk olmayan milletlerin beyleri ve burjuvazisi bu mücadeleye hedef olmadı"⁸.

Ahmet Hamdi Başar'ın Osmanlılar hakkında ileri sürdüğü çok dikkate değer düşüncelerini, gene aynı yazıdan aktardığım şu satırlardan okuyalım : "Biz Türkler, Osmanlı denilen istilâcı, batı medeniyetine düşman, ilkel bir devletin sömürgesi olmuştuk. Bu devlet, Anadolu'da Türklerin üstün medeniyet seviyelerini silip süpüren her şeyi yaptı. Beylerini, zenginlerini, tüccar ve esnafını, ulemasını kırıp geçirdi. Millî kurtuluş hareketlerini "Celâlî eşkıyalıkları" diye onbinlerce Türkün kanına girerek bastırdı. Akdeniz'den Hint denizine kadar her yerle ticaret yapan, devrine göre kurduğu ileri sanayi sayesinde her şeyi imâl eden ve bunlardan çoğunu ihracata ayıran burjuva sınıfının köküne kibrit suyu ektiler. Öte yandan iktidarı ede etme korkusu olmayan Türk dışı burjuvayı destekledi. Biz burjuvamızın olmaması yüzünden Batı medeniyetine karışamadık, ve ondan uzak kaldık. Çünkü medeniyet ve kültür kaynaşmalarını ne ilim adamları, ne sanatkârlar, ne politikacılar yapar; bu her yerde burjuvanın işi olmuştur. Eğer Anadolu'da Osmanlı devrinden evvelki kendi arasında örgütlenmiş, bütün dünya ile münasebet kurmuş burjuva

8) Ahmet Hamdi Başar : "Türkiye Neden Geri Kalmıştır?" "Barış Dünyası" Dergisi, sayı 82, sahife 24, Mart 1969.

sınıfımız yaşasa ve kökünden kazınmasaydı, Batı medeniyetine karışabilir, ve orada, yerimizi alabilirdik”⁹.

*
**

Şimdiye kadar verdiğimiz açıklamalara bakılırsa, Osmanlı İmparatorluğunun kalkınamamasının başlıca nedeni : Avcıoğlu için : batı kapitalizmidir; Mehmet Ali Şevki için : Orta Asya'dan gelen Anadolu'ya yerleşen fatihlerin göçebe çoban olmalarıdır; Ahmet Hamdi Başar için : Osmanlıların Türk burjuva sınıfının kurulmasını engellemesi, ve Türk burjuvaların köküne kibrit suyu ekmesidir. Bunlara daha bir çok sav (iddia) lar eklenebilir. Örneğin, İmparatorluğun kalkınamamasını, Sencer Divitçioğlu, toplumlari binlerce yıl, donmuş, katılmış, dinamizmini kaybetmiş, durgun bir hale sokan “Asya Tipi Üretim Tarzına” (A.T.Ü.T.) bağlı olmasında arar¹⁰. Bazıları İslâmlığa bağlar.

Ayrıca İmparatorluğun kalkınamamasında, Osmanlı yöneticilerinin, Padişahların, Sadrazamların, vezirlerin uzak görürlükten yoksun olmalarının hiç bir payı yok mudur? Örneğin, 15. yüzyılın başlarında Ümit burnunun bulunmasının (1498), büyük deniz yollarının açılmasına böylece Anadolu'dan geçen büyük doğu - batı ticaret yolunun ve derbent denen ticaret örgütünün sarsılmasına neden olacağını, o sıralarda bazı aydınlar bu sezgilerini zamanlarının yöneticilerine bildirdikleri halde, o dönemin Padişahlarının Sadrazamlarının, devlet adamlarının İmparatorluğu çöküntüye götürecek bu olaya gereken önemi vermemeleri, hiç bir çare aramamaları, onların uzak görürlükten yoksun olduklarını göstermez mi? Kısası, İmparatorluğun kalkınmasını engelleyen bunlar gibi daha bir çok nedenler ileri sürülebilir. Bundan ötürü, her şeyden önce bu nedenlerden her birinin İmparatorluğun kalkınmasına engel olan paylarının ne oranda olduklarını kesinlikle belirleyen incelemelerin sonuçları alınıncaya kadar, bilim adamlarının “kesin yargılara varmaktan sakınmaları” uygulamaları gereken temel metodoloji kurallarından biri olmalıdır.

*
**

Doğan Avcıoğlu'na göre : “Tanzimat hareketi, hukuk plânında dahi Batılılaşma değil, Batının sömürgesi olma hareketidir”¹¹. Bu satırlar Av-

9) Ahmet Hamdi Başar : aynı yazı, sahife 23, “Barış Dünyası” Dergisi, sayı 82, Mart 1969.

10) Sencer Divitçioğlu : “Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu” İktisat Fakültesi Yayınlarından, İstanbul, 1967; Sencer Divitçioğlu : “Asya Tipi Üretim Tarzı ve Az-Gelişmiş Ülkeler”, Elif Yayınları, İstanbul 1966.

11) Doğan Avcıoğlu : “Türkiye'nin Düzeni”, sahife, 59.

ciöglü'nun burada da Tanzimat gibi son derecede karmaşık, çok yönlü bir toplumsal hareketi gene tek yönlü nedenselliğe dayanan bir yöntemle anlatmaya eğilimli olduğunu göstermektedir.

Gerçekten, Tanzimatı ekonomi yönünden ele alırsak, evet bir sömürgeleşme oluşumu; ama töre, âdet, hukuk, öğretim, eğitim yönünden bakarsak bir batılılaşma hareketi olarak görünür. Başka bir deyimle, Tanzimat bir sömürgeleşme olduğu kadar bir batılılaşma hareketidir de...

Her hangi bir toplumsal harekette böyle birbirine karşıt bir çok olayların zamandaş olarak bir arada bulunmalarına da şaşmamalıyız. Çünkü günümüz sosyolojisi toplumsal gerçekliği bazan birbiriyle çatışan, bazan uzlaşan bir çok karşıt güçlerin, örgütlerin, kurumların toplamından meydana gelen dengeli, örgensel (organik), dinamik birer bütün olarak tanımlar. "Örneğin, Sosyoloji bugün birlik - çokluk, düzen - ilerleme, durgunluk - hareket tekrar - yaratma, alışkanlık - yenilik, fert - toplum sıklardan birini kabul edip ötekini inkâr etmekten sakınmaktadır. Çünkü anlaşılmıştır ki, bu sıklardan ikisi de toplumlarında zamandaş olarak bulunmaktadır. Başka bir deyimle, toplumsal gerçeklik (réalité), toplumsal hareketler bir yönüyle birlikse, bir yönüyle çokluktur. Bir yönüyle düzen, durgunluk tekrar ise bir yönüyle ilerleme, hareket, yaratmadır. Daha doğrusu toplumsal gerçeklik birlik içinde çokluk, çokluk içinde birliktir; düzen içinde ilerleme, ilerleme içinde düzendir; tekrar, alışkanlık içinde bir yaratma, bir yenilik; yaratma yenilik içinde bir tekrar bir alışkanlıktır. Kısası, bunlar birbirinin karşıtı değil, bir ve aynı şeyin iki kutbudurlar"¹².

Çok karmaşık ve çok yönlü olan Tanzimat hareketine de bu görüşle bakılırsa, batılılaşma içinde bir sömürgeleşme, ya da sömürgeleşme içinde bir batılılaşmadır denilebilir. Bundan ötürü biraz İmparatorluğun Batılılaşması üzerinde duralım.

"Bilindiği gibi batılılaşma hareketinin oldukça uzun bir tarihi vardır... Gerçi, Osmanlı İmparatorluğu hızla genişlediği 15. 16. yüzyıllarda hattâ duraklamaya başladığı 17. yüzyılda, Rönesansın batı dünyasına getirdiği yeniliklere hiç bir ilgi göstermedi; ama 17. yüzyılın sonlarından sonra birbirini kovalayan yenilgilerle İmparatorluk çözülmeye yüz tutunca işler değişti. Batının tartışma kabul etmez bu güç üstünlüğü zihinleri artık iyiden iyiye kurcalamaya başlamıştı. İşte 18. yüzyılda Ah-

12) N. Ş. Kösemihal : "Sanat ve Fikir İşçileri", Sosyoloji Dergisi, sayı 16, sahife 3-4, (Edebiyat Fakültesi Yayınları) İstanbul Matbaası, 1961.

met III. ün damadı ve Sadrazamı Nevşehirli İbrahim Paşanın Lâle Devri bu ilginin ilk işaretidir. Az çok fantaziyle karışık olan bu ilk batılılaşma hareketi aynı yüzyılın ortalarına doğru ordu ve donanmaya geçmeye başlar. Sadece askerlik sınırı içinde kalan bu hareketin, genelleşerek İmparatorluğun diğer toplumsal kurumlarına yayılabilmesi için de Tanzimatı beklemek gerekti. Ama Tanzimat Osmanlısı ne yüzyıllardanberi kanına işlemiş yakın doğu İslâm uygarlığından sıyrılabilir, ne de can telâşiyle bağlandığı Batının yeniliklerinden vazgeçebiliyordu. İki uygarlığa bağlı kurumların birlikte bulunması Tanzimatın özelliğidir. Bu dönemde Orta çağ artığı medreseler yanında batı tipinde okullar; din hukukuna dayanan mahkemeler yanında batı tipinde mahkemeler; giyim kuşam, yaşayış biçimi, konut düzeniyle ilgili doğu töre ve âdetleriyle, batı töre ve âdetleri; doğu düşüncüsü batı düşüncüsü; doğu zevki batı zevki, İmparatorluğun yıkılışına kadar sürüp gider. Ruhlarımızda çok derin kök salmış musikî gibi bazı toplumsal değerlerin hâlâ sürüp giden dirençleri dışında ikilikten kurtulmak, doğudan koparak, yalnızca batı dünyasına bağlanmak, ancak Cumhuriyetten sonra mümkün olmuştur.

Şunu da işaret edelim ki : sosyal kurumlar manevileştikçe batılılaşma hareketine olan direnç de o oranda artar. Örneğin, askerlikte 18. yüzyılın son yarısında başlayan batılılaşma hareketine, eski Yeniçeri ocağı ancak 1826 ya kadar dayanabiliyor. Böylece askerlik örgütü daha o zamandan, yâni Tanzimattan tam onüç yıl önce, doğudan koparak yenilik hareketini gerçekleştiriyor. Beri taraftan, bilincimizin derinliklerine kök salmış musikî gibi bazı değerlerimizin bugün bile doğudan bir türlü yakasını tam anlamiyle sıyıramadığı, ikiliğini koruduğu bir gerçektir.

Bu kısa tarihçe bizde ikiyüz yıldan fazla bir geçmişi olan Batılılaşma hareketinin üç evreden geçtiğini gösterir. Birinci evrede dıştan gelen saldırıları önlemek kaygısı başta gelir. Onun için bu evrede sadece askerlik sınırı içinde kalan bir batıcılık görülür. İkinci evre Tanzimatla başlar. Bu dönemde batıcılık bütün toplumsal kurumlara yayılır, genel bir biçim alır. Ama doğu ve batı ikiliği birlikte yürür. Cumhuriyetle başlayan üçüncü evrede ise kesin bir kararla ikiliğe son verilir, yalnız batı yolunda gidilir.

Kıyası, birinci evre batı uygarlığının üstün körü ve tek taraflı bir taklidiyse, üçüncüsü, onun sistemli ve örgensel bir bütün olarak kavramışdır. İkinci evre, Tanzimat da bu ikisi arasında bir köprü ödevini görür"¹³.

13) N. Ş. Kösemihal: "Batı Uygarlığı ve Biz", sahife 13-14, Ak Kitabevi. İstanbul, 1968.

Bu açıklamalar gösteriyor ki : bir bütün olarak ele alınan Tanzimat, 18. yüzyılın son yarısında yalnız askerlik alanında başgösteren Batılılaşmanın genelleşmesi, İmparatorluğun bütün toplumsal kurumlarına yayılması hareketidir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi İmparatorluğun bu çeşitli toplumsal kurumlarından bazıları sömürgeleşme bazıları da batılılaşma yolunda gelişebilir. Örneğin, Tanzimat, ekonomi bakımından, Avcioglu'nun da savladığı gibi, İmparatorluğu gırtlığına kadar borçlandırılan, tam bir ekonomi sömürgesi haline sokan bir hareketse; batı tipinde kurulan okullar, batı kafasının, batı düşüncesinin, batı felsefesinin, olumlu bilimlerin, teorilerinin, yönteminin, deneysel sonuçlarının, kanunlarının yayılmasını sağlayan bir evrimdir. Denébilir ki, Osmanlı İmparatorluğu gibi ekonomik politik baskı altına alınmış bir ülkede kurulan bu batı tipinde okullarda da batı emperyalizminin etkisi görülmeyecek midir? Özellikle ekonomi gibi insan bilimlerinin öğretim ve eğitim programlarının Emperyalizmin çıkarlarına uygun düşecek, toplumun ilerlemesini, kalkınmasını engelleyecek bir biçimde hazırlanılmasına, aydınların devrimcilikten çok gelenekçi, tutucu, statükocu bir eğitimle yetiştirilmelerine özel bir dikkat gösterilmeyecek midir? Bu bakımdan bu okulların da batılılaşmaktan çok, sömürgeleşmeyi perçinleyen birer kurum sayılmaları gerekmez mi?

Bu okullarda okuyanlar her söyleneni olduğu gibi zapteden alıcı makineler gibi bir takım robotlar olsalardı, bütün bu sorulara "evet, doğru" der geçerdik. Ama bu okullarda okuyanların her söyleneni olduğu gibi kabul eden bir takım robotlar olmadıklarını, anlatılanlar üzerinde kafalarını yoran, düşünen, insan denen yaratıklar olduklarını düşünürsek, bu fikirlerin tutar tarafları olmadıklarını anlarız. Belirli bir ideolojinin, bir tezin aşılması için ne kadar çalışılırsa çalışılsın, kafalar bir kerre batı yöntemiyle işlemeye başladı mı önünde sonunda bunun antitezini de araştırıp bulacaktır. Bugün, bilginlerimizin, aydınlarımızın geç de olsa, gerçeği derinliğine bütün yönleriyle açıkça kavramaları bunun en açık kanıtı değil midir?

Kıyası, Tanzimat, İmparatorluğu bir yandan, özellikle ekonomi yönünden sömürgeleştiren, bir yandan da batılılaştıran çok yönlü bir harekettir.

*
**

Doğan Avcioglu, kitabının ikinci bölümünde İmparatorluğu kalkınmaya değil de sömürgeleşmeye götüren Tanzimat batıcılığına, Yeni Osmanlıların, Jön Türklerin, İttihatçıların, İstiklâl Savaşçılarının tepkilerini, ve yurdumuzu çağdaş uygarlığa ulaştırmak için ileri sürdükleri fikirleri, gösterdikleri çabaları uzun uzadıya anlatmaktadır.

Örneğin, Ziya Paşa, Namık Kemal gibi “Yeni Osmanlılar” ın Anayasa kurulunca, Batının da sadece “Yöntem” ini alıp, şeriata yâni Kur’an âyetlerine dayanan müslümanlık yasasına uyulunca, İmparatorlukta işlerin nasıl düzene gireceğine inandıklarını; Mızancı Murat, Ahmet Rıza, Abdullah Cevdet, Prens Sabahattin gibi “Jön Türkler” in de Anayasa kurulunca İmparatorluğu meydana getiren çeşitli millelerin eşitliğe, hürliğe kavuşacaklarını, İmparatorluktan kopma çabalarının son bularak toplumumuzun kuvvetleneceğini, böylece yabancıların işlerimize karışmaktan vaz geçecekleri gibi safça fikirlere nasıl bel bağladıklarını; daha sonra aynı ilkelere dayanan “İttihatçıların” da Birinci Dünya Savaşı sırasında, nasıl bir çok yenilikleri gerçekleştirdiklerini, kapitülâsasyonları kaldırdıklarını, Türk - Müslüman iş adamı yaratmak yoluyla nasıl millî ekonomiyi kurmaya çalıştıklarını, beliren bu millî tüccarların nasıl ermeni ve rumların paravanaları olmaktan ileri gidemediklerini; son olarak da Atatürk’ün İstiklâl Savaşından sonra bağımsız bir ulus olarak toplumsal devrimler yoluyla çağdaş uygarlığa ulaşma hareketine nasıl giriştiğini, nasıl Devlet desteğiyle kapitalist yetiştirme yolunu denediğini, 1923 - 1931 arasının liberal, 1932 - 1945 arasının da Devletçi dönem olduğunu, bu arada Lozan Antlaşması gereğince 1929 yılına kadar gümrüklerimize egemen olamadığımızı, ilk beş yıllık plânın 1933 - 1937 arasında uygulandığını, tarımda ilk kalkınma denemelerinin 1923 - 1929 arasında olduğunu, bu dönemde Türkiye’ye 3000 traktörün girdiğini, asıl köy kalkınma hareketine ise 1937 de başlanıldığını, köy enstitülerinin kurulduğunu, 1945 de Toprak Reformu kanununun çıkarıldığını, toprak ağalarının bu kanunun çıkarılmasını nasıl engellediğini, 1948 de de Köy Enstitüleri’nin beyni olan “Yüksek Köy Enstitüleri” nin nasıl kapatıldığını; kısası, 1946 da çok partili hayata girmemizle, Cumhuriyetle başlayan Devrimciliğin nasıl sona erdiğini, yeniden 1839 Tanzimatçılığına dönlüğünü uzun uzadıya anlatmaktadır.

Bu arada, 16. yüzyılın sonlarından günümüze kadar olan bu dört yüz yıla yakın tarihimizde tam bir ekonomik ve politik bağımsızlığa yalnız bir kez, 1923 - 1946 yılları arasında ulaşılabildiğini, çok partili dönemle birlikte yeniden Tanzimat Batıcılığına düşüldüğünü hatırlatmaktadır.

*

**

İşte, Doğan Avcıoğlu kitabının üçüncü bölümünde “Devrimciliğin Sonu, Tanzimat Batıcılığına dönüş” başlığı altında 1946 da başlayan bu

çok partili hayatımızın günümüze kadar olan şu son 25 yıllık gelişimini ele almaktadır. Çok geniş tutulan bu bölüm kitabın üçte birini kaplar. Bu bölümü ayrıntılarından sıyrırsak şöyle özetleyebiliriz.

Nasıl Tanzimatın getirdiği düzen 20-30 yıl içinde İmparatorluğu gırtlığına kadar borçlandırarak 1881 de Devletin gelir kaynaklarını yöneten "Duyunu - Umumiye" nin kurulmasına yol açmış, İmparatorluğu çöküşe sürüklemişse; şu son 25 yıllık Amerikan tipi kalkınma düzeni de bizi aynı biçimde bir çıkmaza götürme yolundadır.

Avcıoğlu'na göre : "Amerika'nın tutumu, klâsik emperyalist davranışa uygundur : Borçlandırma yoluyla siyasî, iktisadî, askerî çıkar sağlama kural, borçlu ülkeyi daima yardıma muhtaç durumda tutmak ve en sıkıntılı durumlarda azar azar borç vererek yeni tavizler elde etmektir. Nitekim, A. B. D. bu politika sayesinde en az külfetle Türkiye'den istediklerini fazlasıyla sağlayabilmiştir"¹⁴.

Avcıoğlu, daha önce de belirttiğimiz gibi, İmparatorluğun kalkınmasına engel olan biricik nedene, Emperyalizm dış engeline, şu son 25 yıllık dönem için bir yenisini daha ekler. Bu, ilk bakışta bir iç engel gibi görünür, ama dikkatle incelenirse bu iç engelin kökünün gene Emperyalizme dayandığı, bütün gücünü oradan aldığı anlaşılır. Avcıoğlu'na göre bu iç engel : "Sanayicisinden, ithalât ve ihracatçısından, tefeciye ve toprak ağasına kadar uzanan bir tutucu egemen sınıflar koalisyonudur. Seçimler, bugüne kadar bu tutucular koalisyonunu ve siyasî partilerini iktidara getirmiştir. Başta, A.B.D., Türkiye'ye borç veren gelişmiş kapitalist ülkeler ve şirketleri, statükonun savunucusu olan bu koalisyonun kudretli müttetikleridir. Koalisyon için de A. B. D., dış yardımlar ve yabancı sermaye ortaklıkları yoluyla bir zenginleşme kaynağı olduğu kadar, devrimci yönelişlere karşı bir güvenlik sigortasıdır..."¹⁵.

"Teorik plânda iddia edilebilir ki, sanayici sınıf, tarım alanındaki prekapitalist egemen sınıfların karşısına dikilecektir. Çünkü prekapitalist sektörün varlığı, tarımda üretim ve üretkenliğin artmasını ve iç pazarın hızla gelişmesini engellemektedir. Bol tarım üretimi, sanayi için ucuz işçi, tüketim malları, dolayısıyla düşük ücret ve aynı zamanda genişleyen pazar demektir. Nitekim, Batıda yükselen sanayi burjuvazisinin ilk işi, toprak reformu yoluyla feodaliteyi tasfiye etmek olmuştur. Klâsik iktisatçılar feodal sınıfı "parazit" sınıf ilân etmişlerdir. Böylece batı sa-

14) D. Avcıoğlu : Türkiye'nin Düzeni, sahife 283.

15) Aynı yapıt, sah. 407.

nayı burjuvavisi geri feodal düzeni yıkarak yeni bir düzen getirmiştir. Yâni, batı toplumlarının gelişmesinde sanayici sınıf, ilerici ve devrimci bir rol oynamıştır. Türkiye'de yükselen sanayici sınıfı, böyle ilerici bir rol oynayacak yetenekte görülmemektedir. Aksine prekapitalist düzenin geri sınıflarıyla tam ittifak halindedir. Bu durumuyla sanayici, düzen değişikliğini reddeden gerici sınıfların safında yer almaktadır"¹⁶.

Avcıoğlu, bu bölümü şöyle bağlamaktadır : "Namık Kemal'den 27 Mayıs'a kadar süren, mükemmel bir Anayasa ile çağdaş uygarlığa ulaşma hayali artık geride kalmıştır. Anayasanın gerisinde yatan toplumsal güçlerin farkına varılmıştır. Milliyetçi - Devrimciler çeşmenin başında olanların mevcut düzeni her ne bahasına olursa olsun sürdürmek için direndiğini, sosyal adalet içinde kalkınmaya en büyük engeli bu tutucular koalisyonunun teşkil ettiğini ve yeni bir düzenin, yeni toplumsal güçlerle kurulabileceğini sezmeğe başlamıştır. İleri Hür Dünya şalına bürünen emperyalizmin tutucu güçler koalisyonu ile ittifakı, gözler önüne serilmiştir. Böylece düzen değişikliğinden yana olan ve düzen değişikliğine karşı olan gruplar belirlenmekte ve düzenin ve o düzenden yararlananların ancak bu güçbirliği sayesinde tasfiye edilebileceği ortaya çıkmaktadır. Bütün bunlar olayların gelişmesi ve zorlamasıyla milliyetçi - devrimci çevrelere hâkim olan yeni görüşlerdir. Bu görüşler, bağımsızlık içinde toplumsal devrim yoluyla çağdaş uygarlığa ulaşma formülü ile özetlenebilir. Kemalizmin amacı da, bilebildiğimiz kadarıyla bundan başka bir şey değildir. Ne var ki, kurtuluş savaşından sonra girilen devrimler, o günlerin tarihten gelen statik şartları içinde tutucular koalisyonuna çarparak temele inememiş ve bir çok halde üst yapı devrimleri olarak kalmıştır. Türkiye'nin dinamik şartları içinde bugünün Kemalistlerine düşen görev, Atatürk devrimlerini devam ettirmek derinleştirmek ve temele indirmekten ibarettir. Yalnız bağımsızlık içinde toplumsal devrim yoluyla çağdaş uygarlığa ulaşma gibi basit bir formüle sığdırılabilen düzen değişikliği gerçekte son derece güç bir iştir ve çetin engellerin aşılmasını gerektirmektedir"¹⁷.

Bu yazımızda kitabın 300 sahifeyi aşan İkinci ve Üçüncü Bölümündeki ana fikirlerin birer özetini vermeğe çalıştık. Şimdi de Türkiye'nin Kalkınma çarelerini araştıran Son bölümü (Dördüncü Bölüm) üzerinde duralım.

*
**

16) Aynı yapıt, sah. 407.

17) D. Avcıoğlu, Aynı yapıt, sahife 413.

Doğan Avcıoğlu, kitabının dördüncü bölümünde (Son Bölüm) kalkınma yolları üzerinde durmaktadır. Yazar, "Kalkınma, toplumsal düzen ve toplumsal güçlerle ilgili bir düzen değişikliğidir" tanımını ileri sürdükten sonra, günümüz toplumlarında izlenen kalkınma yollarını üç grupta toplamaktadır; onlar da :

- A) Komünist,
- B) Amerikan tipi,
- C) Prof. Oscar Lange'in Millî - Devrimci kalkınma yoludur.

A) Komünist kalkınma yolu — 1917 devriminde kapitalizmden sosyalizme nasıl geçileceği pek bilinmiyordu. Ama, on yıllık bir bocalamadan sonra Rusya 1928 - 1940 yılları arasında kendi olanaklarıyla % 16 lık bir hızla endüstrileşti. Partinin kalkınmak için dayandığı ilkeleri şöyle sıralayabiliriz :

- 1) Kapitalizmden Sosyalizme geçmek için proletarya diktatörlüğü zorunludur.
- 2) Proletarya öncülüğünde küçük köylü ve küçük burjuva ortaklığı gereklidir.
- 3) Sanayi, Ticaret, Banka, Ulaştırma millileştirilmelidir.
- 4) Ekonomi biçimlerinde çeşitliliği kaldırmak gereklidir.
- 5) Plânlı olarak büyük endüstri kurulmalıdır.
- 6) İşçi sınıfına bağlı yeni bir intelligentsia yaratılmalıdır. (Okullar, ideoloji ve kültür bu dâvaya hizmet etmelidir).

Bulgaristan'ın endüstrileşmesi, kalkınması 1948 - 1960 yılları arasında bu yolla mümkün olmuştur. Çin de aynı yolla hızla kalkınmaktadır.

B) Amerikan tipi kalkınma yolu — Hemen belirtelim; bu yolla hiçbir geri kalmış toplum kalkınmamış, endüstrileşmemiştir. Amerikan kapitalizmi şu temellere dayanır :

1) A. B. D. lerinde hükümet yöneticileri endüstri firmalarıyla işbirliği halindedir. Örneğin, Dışişleri Bakanı Dulles, Rockefeller'in temsilcisiydi.

2) Devlet özel sektöre yardımcıdır.

3) Amerikan ekonomisi mültinasyonal şirketlere dayanır. Bu şirketlerin amacı : a) dünyaya yayılmak, b) dünya ülkelerinin kanun ve kurumlarını kapitalist gelişmeye elverişli kılmak.

4) A. B. Devletleri iç reform isteyen toplumlara karşıdır. Tutucu ve militaristlerle işbirliği eder.

Amerikan tipi kalkınmaya en parlak örnek, Meksika ve Pakistandır. Bunların durumu herkesce belli. Bize de yapılan yardım biraz önce belirttiğimiz gibi dışa bağlı kapitalist gelişmeyi, montajcı endüstriyi hızlandırmıştır.

C) "Millî - Devrimci" kalkınma yolu — Bu yoldaki kalkınmaya küçük burjuva çevrelerden gelen milliyetçi aydınlar önderlik eder. Bu tip, proletarya egemenliğine dayanmadığı için komünist tipden, tutucular koalisyonuna karşı geldiği için de Amerikan tipinden ayrılır.

Bu yolla daha 1910 yıllarında modernleşme çabasına girişen Meksika ne toprak reformunu sonuna kadar götürebilmiş, ne de sonunda emperyalizm baskısından sıyrılabilmiştir. Hindistan'da, Nehru da bu yolla hiçbir başarı gösterememiştir.

Türkiye'ye gelince : 1923 de Ortaçağ toprak düzenine, yâni toprak ağalarına, beylerine, komprador ve tefecilere son vermeden ulusal kalkınmaya girişilmiştir. Ama kalkınma bu tutucuları güçlendirmiştir. Devletçilik de bu tutucu zümrenin kalkınmasına yaramıştır. Sonunda iyice güçlenen tutucular, 1946 dan sonra çok partili dönemde kalkınma yolunu bırakıp, yabancı sermayeyle işbirliğine girişmiştir. Böylece devrimci ulusal kalkınma 1946 dan sonra iyice yozlaşarak günümüzün Amerikan tipi kalkınmasına çevrilmiştir.

Avcıoğlu, bu üç kalkınma yolunun her biri hakkında örneklere dayanarak bilgi verdikten sonra, Türkiye'nin kalkınmasında başlıca iki engel bulunduğunu savlar. Bunlardan biri iç, biri de dış engeldir. Kendisine göre iç engel : tüccar, endüstrici, ağa, tefeci, aracılardan meydana gelen tutucular koalisyonu; dış engel de : Emperyalizm baskısıdır. Yazara göre : Türkiye, Devrimci Kalkınma sayesinde iç engeli önlemek için şu ilkelere dayanmalıdır :

1) Amerikan tipi kalkınmadan sıyrılıp millî - devrimci, ya da devletçi kalkınma yoluna girmelidir.

2) İktidara gelen devrimci bir parti, ilk iş olarak tarımda feodal ve kapitalist düzeni yıkmalıdır. Toprak reformunun gerçekleşmesinde amaç da büyük tarım işletmelerinin kurulması olmalıdır. Örneğin, Ziraat Bankasının kurduğu kooperatifler köylüye değil, tefeciye, aracıya yaramaktadır. Devlet teşebbüsleri de (kömür, elektrik v.b. gibi) fiyatları dü-

şük tutarak özel sektöre yardımcı olmaktadır. Görülüyor ki, ağa, tefeci, aracı egemenliğindeki bir ortamda kooperatifler, türlü devlet teşebbüsleri yozlaşmaktadır. Bundan ötürü kalkınmanın temel engeli olan tutucular koalisyonunu temizlemek başta gelmelidir.

3) Tarım reformu ancak endüstrileşmeyle yürütülebilir. Endüstrileşmede üç kesim gözönünde tutulmalı : a) Makine yapan makineler ve kimya kesimi, b) Traktör, dokuma tezgâhı gibi üretim araçları yapan kesim, c) Tüketim malları yapan kesim. Bu üç kesimden ilk ikisini hemen millileştirmek, endüstrileşmeye bu kesimlerden başlamak gerekir. Tüketim malları yapan kesim montajcı olmamak koşuluyla özel sektöre bırakılabilir.

4) Petrol üretimi, tasfiyesi, dağıtımı, ilâç, şeker, çimento endüstrileri millileştirilmeli.

5) Devlet, ticareti ofislerle yürütmeli, bankacılık, sigortacılık, dış ticaret devletleştirilmeli. Böylece kalkınmanın iç engeli olan tutucular koalisyonu kökünden kazanmış olur.

Dış engelin başında da : emperyalizm baskısı sonucu ithalât masrafının bir türlü ihracat gelirini aşamaması gelir. Kalkınma Plânımızın gerçekleşmesi için :

1) Emperyalizm baskısından sıyrılarak, bağımsızlık içinde kalkınma yoluna girmek,

2) İhracat gelirini artırmak için : ilkin geleneksel mallarımızın ihracatını arttırmak; sonra meyva, sebze, kereste v.b. gibi yeni ihracat malları bulmak,

3) Yeni pazarlar aramak, Örneğin komünist ve üçüncü dünya ülkeleriyle ticareti geliştirme çareleri aramak,

4) Turizm ve dış memleketlerden sağlanan işçi dövizleri doğrudan doğruya kalkınmayı sağlayamaz, ama bu kaynaklardan sağlanacak dövizler endüstrileşme yolunda kullanıldığı ölçüde, dolaylı yoldan kalkınmaya yararlı olabilir.

Kitabın dördüncü bölümünün sonunda ayrılan üç sahifelik genel sonuç'u da şöyle özetleyebiliriz :

1) Türkiye'nin endüstrileşememesinin nedeni : Emperyalizmdir. Kalkınmanın ilk koşulu ekonomi bağımsızlığıdır.

2) Bu şans tarihimizde bir kere Cumhuriyetle ele geçmiştir. Ama, beliren kapitalistler endüstrici değil, batı firmalarının komisyoncuları olmuştur.

3) Cumhuriyet döneminde kazanılan politik bağımsızlık, ekonomi bağımsızlığıyla tamamlanamamıştır. Çünkü 1923 - 1945 arasında sağlanan ekonomi bağımsızlığı 1946 dan sonraki çok partili dönemde, yeneden Tanzimat batıcılığına dönmüş, yabancı kapital ve borçla yeniden kalkınma denemesine geçilmiş, yirmi yıldan beri de bu yolda milyarlar harcanmış, ama gene de ancak ithalâta bağlı bir paketleme ve montaj endüstrisi doğabilmiştir.

4) Millî Gelirin üçte birini alan kapitalist sınıf yatırımcı değildir. Kazanılanın büyük bir kısmı israf edilmekte, lükse harcanmaktadır. Kapitalistler, ağalar, şeyhler bir tutucular koalisyonu kurmuşlardır, bu tutucular koalisyonu da reformlara şiddetle engel olmaktadır.

5) Milliyetçi - devrimcilere bir kez daha ön plânda rol oynamak gerekiyor. Yalnız Türkiye'de bugünkü duruma yol açanların milliyetçi - devrimciler olduklarını unutmayalım. Gerçekten milliyetçi - devrimciler tutucu güçleri yıkıp, halk yığınlarına ulaşamamış boşlukta dayanaksız kalmışlardır, bu boşluğu da tutucu güçler doldurmuştur.

6) Batılılaşmak çağdaş uygarlığa ulaşmaktır. Ama buna hangi yoldan varılacaktır. Bunda büyük yanlışlar işlenmiştir. Şu son yüzotuz yıllık dönemde Tanzimat batıcılığında Menderes batıcılığına sürüklenilmiştir.

7) Atatürk, doğru yolu sezmişti. İlk bağımsızlığı sağlamak, kapitülâsasyonları kaldırmak, bağımsız kalkınma yoluna girmek, bilince, akla, lâikliğe dayanan bir dünya görüşü getirmek, eğitimi bu yola çevirmek. Hemen belirtelim : Orta çağ kalıntıları temizlenmeden, toprak reformu yapılmadan bu devrimlere girildiği için, devrimler temele indirilememiştir.

8) Kısası, dış destekli tutucu güçlerin tuzaklarını boşa çıkarmak koşuluyla, Millî - Devrimci kalkınma yöntemiyle Milletimiz 15 - 20 yılda kalkınabilir.

Böylece, Avcıoğlu'nun kitabının İkinci, Üçüncü, Dördüncü Bölümlerinde ileri sürülen görüşlerin, düşüncelerin ana çizgilerini özetlemeğe çalıştık. Yazımızın başında Avcıoğlu'nun dayandığı "tek yanlı nedensellik" yönteminin genel bir eleştirisini yapmış, bu yöntemin İmparatorluğun kalkınması gibi son derecede karmaşık bir olaya uygulanırken do-

ğurduğu sakıncaları yazarın kitabından örnekler vererek belirtmiştik.

Şimdi, yazımı bitirmeden bana biraz bulanık görünen bir noktaya daha ilişmek istiyorum. Özette belirttiğimiz gibi, Avcıoğlu, 20. yüzyıl toplumlarında izlenen kalkınma yollarını; a) Komünist, b) Amerikan, c) Millî - Devrimci tip diye üç öbeğe ayırdıktan sonra, 1923 - 1946 arasında Millî - Devrimci yolu tutan Türkiye'nin, aynı yolu izleyen Meksika, Hindistan gibi kalkınmadığını, 1946 dan itibaren de daha büyük bir çıkmaza, Amerikan tipi kalkınmaya dönüştüğünü belirtmektedir.

Avcıoğlu'nun kitabından aldığımız şu satırları beraber okuyalım : "Cumhuriyet Türkiye'si de, 1923 ten sonra, toprak ağası, komprador ve tefeci egemenliğine son verecek düzenleme tedbirlerine gitmeden bir Millî kalkınma yoluna gitmiştir. Kalkınma, bu tutucu toplumsal güçleri kuvvetlendirmiştir. Devletçilik de aynı yönde işlemiştir. Kuvvetlenen bu güçler, ilk fırsatta millî kalkınma yolunu bırakıp yabancı sermayeye sığınmışlardır. Böylece, devletçi Millî kalkınma özelemlerinden Amerikan tipi kalkınmaya geçilmiştir. Şimdi dâva, bir çıkmaz yol olan Amerikan tipi kalkınmadan kurtulup millî devrimci, ya da devletçi kalkınma yoluna girebilmektir"¹⁸.

Böylece Millî - Devrimci kalkınma tipinin bir çıkmaz yol olduğunu, bu yolun Amerikan tipi kalkınmaya sürüklediğini söyleyen Avcıoğlu, bakıyorsunuz kitabının sonunda 1969 Türkiye'sinin kalkınması için alınması gereken tedbirleri (bu yazımızda biraz önce özetledik) birer birer saydıktan sonra, bu kalkınma tipine de "Millî - Devrimci" adını takıyor. Bu, konuyu bulandırmakta, açıklıktan uzaklaştırmaktadır. İşte, Avcıoğlu'nun kitabının son sahifesinden aldığımız satırlar : "Kemalist tez, bağımsızlık içinde toplumsal devrimler yoluyla çağdaş uygarlığa ulaşmak, biçiminde özetlenebilir. Türkiyemizin içinde bulunduğu şartlarda hızla kalkınması ve çağdaş uygarlık düzeyine bir an önce ulaşması için tek çare olarak gördüğümüz "Millî Devrimci kalkınma yolu" Kemalist tezin temele indirilmesi ve böylece Atatürk devrimlerinin devam ettirilmesinden başka birşey değildir. Millî Devrimci Kalkınma yöntemiyle, ülkemizin 15 - 20 yıl içinde kalkınması, tam bağımsızlığını sağlaması ve çağdaş uygarlık düzeyindeki şerefli yerini alması mümkündür..."¹⁹.

Yurdumuzda 1923 - 1946 kalkınmasında başlıca eksiklik o zamanki toplumsal koşullar elverişli olmadığı için özellikle toprak ağası, komp-

18) Doğan Avcıoğlu: "Türkiye'nin Düzeni", Millî - Devrimci Kalkınma Yolu, sah. 480.

19) Doğan Avcıoğlu, Aynı yapıt, sahife 526.

rador ve tefeci egemenliğine son verememekten ötürü tutucu toplumsal güçlerin kuvvetlenerek bu düzeni yıkmaya, Amerikan tipi kalkınmaya yol açması ise, buna da "Millî - Devrimci" kalkınma adı veriliyorsa; bugünün 1969 Türkiyesinde de koşullar elverişli olduğu için bu tutucu toplumsal güçleri yıkmak, Avcıoğlu'nun kitabından özetleyerek sıraladığımız tedbirleri almak mümkün olacaksa, o zaman buna artık "Millî - Devrimci" kalkınma adını veremeyiz. Bu yol, dönemini 1923 - 1946 arasında tamamlamıştır. Ama ille de bu adın kullanılması isteniyorsa, o zaman bu 1969 sonrası yeni yolu birincisinden ayırmak için, hiç olmazsa başına "Neo" sözcüğünü ekleyerek "Neo - Millî - Devrimci" kalkınma tipi demek daha doğru olmaz mı? Ama efendim bu dolambaçlı lâflara ne lüzum var. Yazarın 1969 sonrası Türkiyesinin kalkınması için sıraladığı tedbirler ortadadır. Ad takmaktaki bu duraksama nedir, bir türlü anlayamıyorum.

Şu noktayı belirtmeden de yazımı bitirmek istemiyorum. Yazar, kitabında savunduğu fikirleri aşırı, hattâ gereksiz ayrıntılara (teferrüat) boğmaktadır, bu yüzden okuyucu ana fikri kaçırmamak için epiyi çaba göstermek zorunda kalıyor. Öyle anlaşıyor ki : yazar konusuyla yakından, uzaktan ilgili, eline geçmiş yazı, kitap, belge türünden ne varsa hiç birini kaçırmak istemiyor, hepsinden yararlanmak, hem de uzun uzun parçalar aktarmak istiyor. Oysa, Avcıoğlu, kendini bu yolda biraz frenleyebilseydi, aktarmak istediği parçalar arasında daha titiz bir seçme yapsaydı, aktarılan parçaların ayrıntılarından fedakârlık edebilseydi, daha çok öze önem verseydi hem kitap bu kadar hacimli olmaz, hem de yapının ana fikirleri daha belirgin olurdu.
